

VERES ANDRÁS

József Attila és Lukács György

Meglehetősen hézagosa az ismereteink József Attila bécsi korszakáról és benne Lukács Györgyhez való viszonyáról, ami tág teret ad a spekulációnak. Az elmúlt évtizedben sajnos elszabadult a legendagyártás. Mintha nem lenne alapvető kötelessége az értelmezőnek, hogy ragaszkodjék a filológiailag alátámasztható következtetésekhez. Meglepő módon, Bokor László úttörő tanulmánya¹ és Szabolcsi Miklós nagymonográfiájának 1977-ben publikált vonatkozó fejezete² óta senki nem vállalkozott arra, hogy az újabb kutatási eredmények alapján összegezze ismereteinket.

Előre szeretném bocsátani vizsgálódásom eredményét, amely talán *ünneprontó* lesz. Arra a konklúzióra kellett jutnom, hogy a két vitathatatlanul jelentős egyéniség személyes találkozása jóval többet ígért annál, mint aminek később nyoma van kettejük szellemi kölcsönhatásában. Mindez persze nem érinti egyikük kiválóságát sem, mindössze arról van szó – és ezen akár sajnálkozni lehet –, hogy nem kaptak annyi ösztönzést egymástól, mint amennyit tulajdonítani próbálnak nekik.

1.

Több változattal rendelkezünk arról, hogy miképp jött létre a nevezetes találkozó Bécsben. Az egyik szerint 1924 nyarán József Attila egyhetes hajóutat tett Bécsbe sógorával, Makai Ödönnel, aki ott bemutatta unokabátyjának, Alpári Gyulának, és az ő révén került kapcsolatba Landler Jenővel, Lukács Györggyel, Balázs Bélával és Lesznai Annával.³ E változat mellett csupán az szól, hogy a költő hajóval jött haza Bécsből, és a *Hajón megyek Pestre* című versét (amelyet állítólag ez az út ihletett) nem 1926 nyarán írta, mint azt korábban feltételezték, hanem – Stoll Béla kimutatása szerint – 1924 nyarán. De éppen Stoll adott hangot

¹BOKOR László, *József Attila Bécsben = „Jöjj el, szabadság!” Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből*, szerk. SZABOLCSI Miklós – ILLÉS László, Akadémiai, Budapest, 1967, 81–123.

²Vö. SZABOLCSI Miklós, *Érik a fény. József Attila élete és pályája 1923–1927*, Akadémiai, Budapest, 1977, 416–469. (Irodalomtörténeti Könyvtár 32.) (A továbbiakban: *ÉF.*)

³*Lukács György élete képekben és dokumentumokban*, összeáll. FEKETE Éva – KARÁDI Éva, Corvina, Budapest, 1980, 134.

kétségeinek, hogy a vers címében szereplő utazás lokalizálható lenne, tekintettel arra, hogy nem csak Bécsből lehet hajóval utazni.⁴ Azt nem lehet kizárni, hogy József Attila már az 1925–1926-os hosszabb bécsi tartózkodása előtt is járt ott, de a megismerkedése Lesznai Annával nem történhetett korábban.⁵ A többi forrás megegyezik abban, hogy Lesznai Anna mutatta be Lukácsnak, de különbözőképpen beszélnek el, hogy a költő miképp került kapcsolatba József Attilával.

Kassák Lajos szerint ő mutatta be Lesznainak, aki „barátságába fogadta a kedveskedő kamaszt és a sokat ígérő költőt. Lesznai Anna mellett került Lukács György és Balázs Béla társaságába”. Kassák még hozzátézi: „Nem annyira a költészet, mint inkább a filozófia és társadalomszemlélet útvesztőiben voltak segítségére Lukácsék.”⁶ E finom elhatárolásban szerepet játszik Kassák epéje is, a kommün idejéből származó ellenszenve Lukács György iránt (ami különben kölcsönös volt kettejük között). Emlékezését valószínűsíti, hogy József Attila az elsők között vele kereste a személyes kapcsolatot Bécsben, mert az oda utazása előtt és részben az ott-tartózkodása idején is a kassáki mintát követő szabadversek írásával kísérletezett. De nem kapta meg a remélt támogatást, Kassák nem ismerte fel tehetségét, egyetlen versét sem hozta le a *Mában*. Utóbb persze szívesen eltagadta volna ezt, arra hivatkozva, hogy József Attila valójában nem kereste meg őt verseivel, de mivel bizonyítást nyert, hogy igenis megkereste, kénytelen volt elismerni, de úgy, hogy kisebbíteni próbálta az elutasítás jelentőségét.⁷ Kései visszaemlékezéseit már csak azért is erős kritikával kell fogadni, mert többször is megcsalta az emlékezete. Például egy rádióelőadásában⁸ nem kevesebbet állított, mint hogy József Attilával először 1922-ben találkozott Bécsben, ami a költő életrajzának ismeretében nyilvánvaló képtelenség.⁹

A Lesznai Annával való megismerkedés legérdekesebb változatát Márer György 1928-as cikkéből,¹⁰ illetve József Jolán életrajzi könyvéből ismerjük.¹¹ Márer elbeszélése szerint

⁴JÓZSEF Attila *Összes versei. Kritikai kiadás*, III., közléteszi STOLL Béla, Balassi, Budapest, 2005, 123.

⁵Németh Andor arról számol be a József Attiláról írt első könyvében, hogy bécsi megismerkedésük után még hazlátogatott a költő (a hosszabb bécsi tartózkodása előtt): „Úgy rémlík, rövidesen vissza is utazott Magyarországra. [...] Kétszer vagy háromszor találkoztam József Attilával akkoriban. Azután eltűnt. Hazautazott Magyarországra.” – NÉMETH Andor, *József Attiláról*, s. a. r. RÉZ Pál, Gondolat, Budapest, 1989, 18. és 25.

⁶KASSÁK Lajos, *Huszonöt éve*, Kortárs 1962/12., 1809. Lásd UŐ, *Csavargók, alkotók. Válogatott irodalmi tanulmányok*, vál., s. a. r. FERENCZ Zsuzsa, Magvető, Budapest, 1975, 229. (A továbbiakban: CSA.)

⁷Uo.

⁸KASSÁK Lajos, *Emlékezés József Attilára = CSA*, 219.

⁹Más kérdés, hogy Kassák már a bécsi útja előtt tudott József Attiláról.

¹⁰Márer György cikke a neve feltüntetése nélkül jelent meg *Új magyar költő, akinek élete Jack Londonéval vetekedik* címmel *A Hét* 1928. május 4-i számában. Lásd *Kortársak József Attiláról*, I., szerk. BOKOR László, s. a. r. TVERDOTA György, Akadémiai, Budapest, 1987, 110–112. (A továbbiakban: *KJA*.)

¹¹JÓZSEF Jolán, *József Attila élete*, Cserépfalvi, Budapest, 1940, 253–254. Ezt követően József Jolán közreadja öccse hozzá írt – már hivatkozott – levelének teljes szövegét: lásd 254–256.

Bécsben történt vele, hogy idősebb munkások segíteni hívták egy költözködéshez. Mialatt cipelte le a bútorokat az első emeletről, Ady-verseket szavalt. A bútorok tulajdonosa, Lesznay[!] Anna neves magyar költőnő, meglepetten felfigyelt és beszédbe elegyedett az Ady-verseket szavaló munkással. Néhány nap múlva elvitte Hatvany Lajos báróhoz, s ekkor végre felvirradt József Attilának. A báró támogatta, meghívta Hatvanba nyaralni [...].¹²

József Jolán könyve csaknem szó szerint ismétli meg a történetet.

A háború alatt jelent meg a Népszavában Réthy Hugó elbeszélése, *A napszámos poéta meg a költőnő* (Bécsi epizód József Attila életéből), amely a szállítómunkások nézőpontjából adja elő ugyanezt a változatot.¹³ Réthy írásában József Attila nemcsak Ady verseiből idéz, hanem Lesznaitól és önmagától is. Az elbeszélés hitelét lerontja, hogy úgy állítja be, mintha Lesznai ismerte volna József Attilának tíz évvel későbbi *Nagyon fáj* című kötetét.¹⁴

Az ilyen történetre szokás mondani: túl szép és kerek ahhoz, hogy igaz legyen. Szabolcsi Miklós teljes joggal állapítja meg, hogy tudomása szerint József Attila „még alkalmilag sem foglalkozott bútorszállítással Bécsben, valószínűleg fizikailag sem bírta volna”.¹⁵ Bokor László (és őt követve Szabolcsi is) úgy vélte, hogy a Márer-cikk az ősforrás, József Jolán tőle vette át.¹⁶ Márer valóban József Attila baráti köréhez tartozott, de nem volt a társa Bécsben, tehát csak hallomásból tudhatott az ott történetekről. Sokkal életszerűbb, hogy ő is, Jolán is a költőtől hallotta, és a fölöttébb romantikus történetnek maga *József Attila* az igazi szerzője. Fabulájának sikerét mi sem mutatja jobban, mint hogy Lukács György is hitelt adott neki, és 1972-ben szó szerint megismételte egy vele készült interjúban.¹⁷

Szabolcsi Miklóssal egyetértve, Lesznai Anna változatát tartom leginkább valószínűnek, aki szerint Hatvany Lajos küldte el hozzá József Attilát, hogy a lakásán segítsen rendbe rakni a könyveket.¹⁸ Korántsem véletlen, hogy Lesznai (akárcsak később Balázs Béla is) örömmel ismerte fel az ifjú költőtársban a rokon lelket, legalábbis azokban a verseiben,

¹²KJA, 111–112.

¹³RÉTHY Hugó, *A napszámos poéta meg a költőnő. Bécsi epizód József Attila életéből*, Népszava 1942. július 15. Lásd KJA, III., 1696–1700.

¹⁴ A gyűjteményt sajtó alá rendező Tverdota György jegyzete (lásd 2049.) szerint föltehetően szándékos anakronizmusról van szó, Lesznai meglepetését kívánja motiválni. De az is elképzelhető, hogy a kötet címe jött kapóra a szerzőnek: „– Szent Isten! maga az!? olvastam a »Nagyon fáj« verskötetét. Ez a találkozás most nekem nagyon fáj és maga persze röstelli...” (1699). Mindez nem változtat azon, hogy Réthy Hugó elbeszélése fikció, nem dokumentum.

¹⁵ÉF, 457.

¹⁶BOKOR László, *József Attila Bécsben*, 104.

¹⁷KOVÁCS András, *Válaszol: Lukács György*, Kritika 1972/5., 4–5.

¹⁸ Lásd VEZÉR Erzsébet, *Beszélgetés Lesznai Annával* [A beszélgetés 1965. június 23-án készült.] = *Emlékezések*, PIM, Budapest, 1967, 14–15. (Irodalmi Múzeum 1.) illetve ÉF, 457.

amelyek közel álltak a maga – népköltészettől is ihletett – késő szimbolista irányához. (Éppen ezek a versek voltak azok, amelyek Kassáknak nagyon nem tetszettek.) S József Attila későbbi döntésében, abban, hogy elfordult az avantgárdtól, föltehetően közrejátszott a kétféle bécsi fogadtatás is.

2.

Mint ismeretes, az ifjú költő a neves filozófussal az Atlantis kávéházban találkozott 1926 júliusában, József Attila bécsi tartózkodásának vége felé. József Attila két levélben is beszámol róla. Előbb nővérének írja meg, szinte szétveti a büszkeség, amit tréfás hangnemmel próbál ellensúlyozni:

Itt említjük meg, hogy Lesznai Anna (Jásziné), Balázs Béla és Lukács György igen nagy költőnek tartanak, különösen az utóbbi – mint az első világirodalmi – nem kozmopolita! – kvalitásokkal rendelkező proletár-lirikust, aki hivatva van mielőbbi nagyobb pénzküldeményedet kezébe venni. Fentemlített urak – különös tekintettel a »Die Weltliteratur, wiesieist und wiesieseinsoll«-ra¹⁹ – közös levelet irtak Kner Izidornak hogy J. A. könyvét kiadja, mely cég tehát vélünk összeköttetésben fog állani, mit is bátorkodunk nagy tekintetű lábaid előtt zöld ágakhoz hasonlóan szertehinteni.²⁰

Másik levelének hajdani mentora, Espersit János a címzettje, ezt augusztus 10-én írta, immár Magyarországon, még hozzá a Hatvany-kastély vendégszeretétét élvezve:

Bécsben hamar megszerettek jobb és baloldaliak egyaránt, Lukács György, Ignotus, Balázs Béla, Lesznai Anna, Hatvany Lajos báró az ismertebbek közül. Hatvany már Bécsben meghívott magához Lainzba, ahol a Hermes villában a volt császári vadaskert közepén, Kaiserin Elisabeth kastélyát lakja. Lesznai Annánál három hétig vendégeskedtem, így amint ezekből látszik új barátaim éppugy szeretnek illetőleg éppoly szívesen látnak, mint valamikor János Bácsi.²¹

¹⁹ A világirodalom, amilyen most, és amilyennek lennie kell.

²⁰József Attila – József Jolánnak [Bécs, 1926. júl.?] = JÓZSEF Attila *Levelezése*, s. a. r. STOLL Béla, Osiris, Budapest, 2006, 112. (A továbbiakban JAL.)

²¹József Attila – Espersit Jánosnak (Hatvan, 1926. augusztus 10.) = JAL, 116.

Utóbbi levelének az a kitétele, hogy a jobb- és baloldaliak egyaránt megszerették, arra figyelmeztet, hogy még nem kötelezte el magát egyértelműen. A felsorolt nevek alapján persze korántsem világos, hogy valójában mit takar a megkülönböztetés. Az emigráció liberális és kommunista tagozata közti különbséget semmiképp sem, tekintve, hogy akkor (is) mindkettő a baloldalhoz tartozott. A jobboldalt elsősorban a Collegium Hungaricum igazgatója, a konzervatív Lábán Antal jelenthette, aki Klebelsberg Kuno megbízásából megszervezte a bécsi Collegium Hungaricumot, és 1934-ig igazgatta. Lábán kedvelte József Attilát, befogadta, takarítást, könyvtárosi munkát biztosított számára, és magántanulókhoz juttatta.²² Míg a baloldal képviselői előtt József Attila a szegedi egyetemről való elüldözését emlegette, a Collegium falai között – Pröhle Henrik emlékezése szerint – szegedi ösztöndíjasként beszélt magáról, és verseit ebben a körben is értelmezték.²³ A költő levelében föltehetően azért csak a baloldal szerepel nevesítve, mert ismert személyiségek, akiknek barátságával dicsekedni lehetett, míg az ismeretlen Lábán Antaléval nem.

A találkozó *időpontja* nagyon fontos. Ekkor már a bécsi emigráció egészéről elmondható, hogy *leszálló* ágban volt. Mindez megnövelte József Attila értékét, aki nem számított abszolút kezdőnek, és érdemesnek tűnt arra, hogy megnyerjék őt. Jól ismert, hogy Ignotus is, Hatvany is nemzedékének szószólóját látták benne a *Tiszta szívvel* című verse alapján. Ignotus Pál, aki megbízható szemtanú, így emlékezett vissza a Hermes villa vendégének sikerére:

[...] úgy láttam viszont [...], mint az emigráció deres fejű szellemi nagyjainak fiatal kedvencét. [...] olyan volt, mint egy kölyökpuli; göndör, virgonc, hetyke és incselkedően alázatos. Suhanc létére is tiszteletet ébresztően gazdag múlt állt már mögötte, közép- és főiskolai botrányokkal, eltanácsolásokkal, istenkáromlás vádjával, marasztaló bírói ítélettel, nyomtatásban megjelent versekkel és nyomorban eltöltött esztendőkkkel. Ezt úgy hordozta, mint ígéretet a dicsőséges jövőre. [...] A legvonzóbb az volt az akkori József Attilában, hogy egyszerre játszotta a »senkiházi taknyos« szerepét, melyre kora és helyzete jelölte ki, és a nagy költőét, kinek kezdettől fogva fesztelenül vallotta magát. [...] A személyére szerény volt, a véleményére kevély. És be nem állt a szája.²⁴

²² Lásd *ÉF*, 421.

²³ Lásd *Attila Bécsben. Két emlékezés*, Budapest 1981/4., 10–13. (Az első emlékezés Pröhle Henriké, akivel Tverdota György készített interjút.)

²⁴IGNOTUS Pál, *Csipkerózsa. Budapesti és londoni emlékek [1947–1948]*, s. a. r. NAGY Csaba, Múzsák, Budapest, 1989, 135–137.

Első pillantásra talán túlzó, fiatalos hetvenkedésnek tűnhet a nővérének küldött levél beszámolója.²⁵ De József Attila találkozását Lukáccsal nem úgy kell elképzelnünk, mintha az a nagy ember és a zöldfülű költő sémája szerint történt volna. Ebben az időben Lukács Györgynek nagy volt ugyan a múltja, de bizonytalan a jövője. Az 1923-ban megjelent *Történelem és osztálytudat* című könyve a mozgalomban heves elutasításban részesült, ami kényes helyzetbe hozta őt. Ekkoriban megszaporodó Marx-, Engels- és Lenin-stúdiumait részben penitenciaként vállalta, az önkorrekció jegyében. A frakciós küzdelmekbe való belebonyolódásának indítéka lehetett elszigetelődésének elkerülése is.²⁶

Szabolcsi Miklós nem kételkedik abban, hogy József Attila pontosan idézte Lukács György szavait.²⁷ Szerintem is az a pedagógiai elv vezethette Lukácsot, amely fiatal vitapartnerei esetében általában jellemezte őt, tehát hogy beszélgetőtársa pozícióját – még ha nem értett vele egyet, akkor is – igyekezett látványosan felértékelni. (Ismeretes, hogy később egyetemi szemináriumi óráin hallgatóinak álláspontját Schellingével vagy éppen Hegelével azonosította, és a maga kritikai megjegyzéseit csak ezt követően, mintegy a tekintélyekkel folytatott vitaként fejtette ki.)

Érdeemes felfigyelni a József Attila levelében szereplő megfogalmazásra is, amelyet magától értetődőként idéznek, és nem tartják szükségesnek értelmezni. Holott el kellene töprengeni azon, hogy Lukács megkülönböztetése mit takar, amikor úgy fogalmazott, hogy az ifjú költőpalánta „az első világirodalmi – nem kozmopolita! – kvalitásokkal rendelkező proletár-lírikus”. A *kozmpolita* szónak már akkor is volt antiszemita csengése, de Lukács nyilván egészen másra gondolt. Talán valami olyasmire, amit Kassák fogalmazott meg kettejük – a maga és József Attila – karakterének különbségéről: „Az én költészetemben alig lehet ízét és színét találni a magyar népköltészetnek, az ő verseit pedig éppen a népköltészet nedvei táplálták fel különösen érzelmessé, sokszor bájosan naivvá és mindig hetykén szókimondóvá. Hogy úgy mondjam, én a világ proletárja lettem, ő pedig magyar proletár volt.”²⁸

²⁵ Ahogy Tverdota György látja – vö. *Költőnk és Kora. József Attila emlékévé 2005*, szerk. ASPERJÁN György – SZABÓ B. István, a tanulmányt írta TVERDOTA György, ELTE BTK Magyar Irodalomtörténeti Intézete – ASPY Stúdió, Budapest, 2005, 45.

²⁶ Szabolcsi Miklós is érzékeli, hogy Lukács bécsi évei viszonylagos magányban és elszigeteltségben teltek – vö. *ÉF*, 466.

²⁷ *Uo.*, 465.

²⁸ KASSÁK Lajos, *Huszonöt éve*, lásd CSA, 1808.

3.

Az elmúlt években felröppent a legenda, hogy József Attila Bécsben teljesen hatása alá került Lukácsnak (és egy füst alatt Balázs Bélának). Szívós Mihály arra következtet találkozásuk tényéből, hogy a közös beszélgetések során „bizonyára” szóba került *A lélek és a formák*, Lukács ifjúkori esszékötete,²⁹ és a személyes ismeretség arra ösztönözte József Attilát, hogy elolvassa, mint ahogy a *Történelem és osztálytudat* című művét is. Márpedig *A lélek és a formák* hívta fel a fiatal költő figyelmét Hegelre, Hofmannstahlra és Hebbelre, a *Történelem és osztálytudat*³⁰ pedig impulzusokat adott ahhoz, hogy Hegelt és Marxot tanulmányozza.³¹

Szívós Mihály mindkét tanulmányában, amelyet e témának szentelt, sajnálatosan egymásba csúszik a feltételes és a kijelentő mód, a hipotézis aggálytalanul felettetődik meg a bizonyosság tételezésének. Egyetlen filológiai bizonyítékot sem hoz fel álláspontja mellett, és csupán deklarálja *A lélek és a formák* hatását a költő fiatalkori művészetfilozófiájára, nem vállalkozik a feltételezett szövegszerű hasonlóságok és egyezések kimutatására.

Koronatanúként Kassák Lajosra hivatkozik, aki valóban ezt írta kései emlékezésében: „Lesznai Anna mellett került Lukács György és Balázs Béla társaságába. Ettől a társaságtól sokat tanult és nagy biztatással segítették fejlődése útján. Nem annyira a költészet, mint inkább a filozófia és társadalomszemlélet útvesztőiben voltak segítségére Lukácsék. Eszmei és formai hatásuk élete végéig fellelhetők József Attila teoretikus írásaiban.”³²

Mint már utaltam rá, Kassák szövegében én a megkülönböztető-elhárító gesztust érzékelem inkább, tehát azt, hogy „Lukácsék” nem kompetensek az irodalomban, hanem csupán a filozófiában, amelynek viszont „útvesztői” vannak. Kassák elhatárolta magát a

²⁹LUKÁCS György, *A lélek és a formák. Kísérletek*, Franklin, Budapest, 1910.

³⁰LUKÁCS György, *Geschichte und Klassenbewusstsein. Studienübermarxistische Dialektik*, Der Malik, Berlin, 1923.

³¹ „[O]kkal feltételezhető, hogy József Attila olvasta két pártfogójának fontosabb műveit, beleértve *A lélek és a formák* című esszékötetet is.[...] Lukácsnak ez a korai műve és a róla folytatott bécsi beszélgetések ugyancsak közvetíthették a hofmannsthalli esztétikai gondolkodás sajátosságait József Attila felé” – SZÍVÓS Mihály, *Nyelvi válság – avantgárd – világhiány. József Attila Bécsben*, Világosság 2004/1, 121. (A továbbiakban: JAB.) A bécsi találkozón elhangzott hízelgő vélemény „bizonyára arra ösztönözte az amúgy is sokat olvasó fiatal költőt, hogy elmélyedjen e társaság tagjainak műveiben. József Attila olvasta Lukács műveit, és elméleti írásaiban, különösen korai esztétikájában kimutathatók e hatások. Ezek között Lukács fiatalkori remekét, *A lélek és a formák* című esztétikai értekezést is tanulmányozta, és ezen keresztül jutott el a költő és drámaíró Hebbelhez. Biztosra vehető, hogy elolvasta a *Történelem és osztálytudat*ot is, és a bécsi tartózkodásából körülbelül fél évet intenzív Hegel- és Marx-tanulmányokkal töltött el. Mások mellett Lukácsot is a tanítómesterei közé sorolhatta” SZÍVÓS Mihály, *József Attila és Lukács György gondolkodói életművének kapcsolatáról és a hetvenes évekbeli recepciójuk közötti összefüggésről = A hetvenes évek filozófiai lehetőségei és valósága*, szerk. BOROS Gábor, L’Harmattan – Német–Magyar Filozófiai Társaság, Budapest, 2010, 224–225. (A továbbiakban: JALGY.)

³²KASSÁK Lajos, *Huszonöt éve*, lásd CSA, 229.

kommunistáktól; az ő szemében Lukács György is, József Attila is a másik oldalhoz tartozott. Az a megállapítása, hogy az „[e]szmei és formai hatásuk élete végéig fellelhetőek József Attila teoretikus írásaiban”, már csak azért sem perdöntő, mert Lukács és József Attila teoretikus életművét egyaránt felületesen ismerte, és nem tartotta illetékesnek önmagát e téren. Ami pedig a Bécsben történeteket illeti, nem gondolom, hogy Kassák kielégítően értesülhetett volna a vele régóta nem érintkező Lukács és a már ugyancsak nem érintkező József Attila közötti beszélgetésekről.

Vas Istvántól tudjuk, hogy amikor Zelk Zoltán elismerő kritikát írt József Attiláról a *Munka* című lapba, amelyet Kassák szerkesztett, belenyúlt Zelk tudta nélkül a szövegbe, „a határozottabb elismerést kihúzta, s beletételezett néhány komolyabb fenntartást”.³³ József Attilának meg kellett halnia, és körülötte kultusznak kellett kialakulnia ahhoz, hogy alakját és költészetét Kassák Lajos újraértékelje. Mint már utaltam rá, emlékezéseit erős kritikával kell fogadnunk. Szívós Mihály persze szó szerint véve pontosan fogalmaz: „Ha Kassák álláspontját elfogadjuk, akkor József Attilát Lukács tanítványának kell tekintenünk.”³⁴ Ő pedig aggálytalanul hitelt ad neki.

Itt csupán néhány ellenvetést fogok felsorakoztatni Szívós hipotézisének a cáfolatára. Elsőként ismételen felhívom a figyelmet az *időpont* jelentőségére. Nem sokkal a találkozásuk után József Attila elutazott Bécsből, így aligha maradt kettejüknek ideje elmélyült beszélgetésekre. Aki ismeri Lukács György akkori helyzetét, nem hiheti, hogy szóba hozta volna *A lélek és a formákat*, a még marxista korszaka előtt írt, általa *meghaladottnak* ítélt „idealista” szövegeit, mint ahogy a *Történelem és osztálytudat* sem, amely mozgalmi életében csalódást és kudarcot hozott számára. Igaz, József Attila már bécsi tartózkodása idején bizonyíthatóan felfigyelt Hegelre és Marxra, de *nem volt szüksége* ehhez Lukácsra. Hivatkozásaiban sohasem kötötte össze nevüket Lukácséval.

S nemcsak Szívós, hanem mások is indokolatlan könnyelműséggel tekintenek el József Attila *nyelvtudásának korlátaitól*.³⁵ Még Kovács György is, aki kétségkívül szemtanúja volt a költő bécsi tartózkodásának, visszaemlékezésében nem kevesebbet állít, mint hogy az *Anti-Dühringet* olvasták együtt. Ám szinte azonnal, a következő mondatával hitelteleníti ezt, amikor szóvá teszi, hogy „a német nyelv nehézségeket okozott Attilának”.³⁶ Föltehetően belelapoztak Engels vitairatába, de elmélyült tanulmányozásáról aligha lehetett szó. Farkas

³³VAS István, *Nehéz szerelem*, Szépirodalmi, Budapest, 1972, 614–615.

³⁴Lásd JALGY, 225.

³⁵A *Történelem és osztálytudat* magyarul először 1971-ben jelent meg.

³⁶KOVÁCS György, *Bécsi emlékek József Attiláról = József Attila emlékkönyv*, szerk. SZABOLCSI Miklós, Szépirodalmi, Budapest, 1957, 151.

János László, aki a lehető legalaposabban vizsgálta meg József Attila német nyelvből való fordításait, még az 1933-as szövegekben is súlyos félreértéseket mutatott ki.³⁷ Csak az évtized második felében született fordításairól állítható, hogy valóban színvonalasak.

Ellenvetésem természetesen kizárólag a bécsi időszakra vonatkoznak, nem zárják ki annak lehetőségét, hogy Lukács említett művei utóbb ne hathattak volna a költőre. (Bár a nyelvi korlát még sokáig fennállt.)

4.

Lássuk ezek után, hogy reményteljes találkozásukat követően hogyan alakult József Attila és Lukács György kapcsolata. A továbbiak bemutatását igyekszem rövidebbre fogni.

A költőt nem akármilyen haszonnal kecsegtette, hogy Balázs Béla valóban elküldte verseit Kner Imrének, meleg hangú ajánlás kíséretében.³⁸ Ellentétben József Attila levélbeli beszámolójával, Lukács György *nem írta alá a levelet*,³⁹ de miért is tette volna – végül is a líra Balázs Béla kompetenciájába tartozott. Lehet, hogy az akkor már emigráns költő és színpadi szerző véleménye kevesebbet nyomott a latban, vagy a versek nem tetszettek eléggé, vagy József Attila Babits ellen írt pamfletje fordította a költő ellen a kiadót, annyi bizonyos, hogy Kner nem vállalkozott a versek kiadására, és amikor kapcsolatot talált József Attilához, tehát meglehetősen késéssel, 1930 januárjában visszaküldte a kéziratot.⁴⁰ (A visszaküldés időpontja beszédes közelségben van a pamflet megjelenésével, de nem magyarázza Kner késlekedését.)

József Attila értekező életművében mindössze két olyan szöveghelyről tudunk, amely kétségbevonhatatlanul Lukács Györgyhez kapcsolódik. A *Kortárs* 1930. augusztus 25-i számában olvasható recenziója Hankiss János és Juhász Géza franciául megjelent könyvéről, amely a külföldi olvasó számára próbált rövid áttekintést adni a magyar irodalom történetéről. József Attila *osztályszempon-tú* elfogultságban marasztalja el a szerzőket, és példái között

³⁷FARKAS János László, *Fordította József Attila*, Literatura 2007/3., 328–338.

³⁸ Szabolcsi Miklós szerint Balázs Béla „valószínűleg 1926 júniusában – Olaszországból, a Trient melletti Molvenóból, ahol Bécsből távozóban Berlinbe készülvén megszállt, írt Kner Imrének” – lásd *ÉF*, 465.

³⁹Balázs Béla – Kner Imrének (dátum nélkül) [a levélsorban 1926 nyarára helyezve] = KNER Imre, *A könyv mestere. Kner Imre levelezése*, összegyűjt. és jegyz. ELEK László, Magyar Helikon, Budapest, 1969, 111–112.

⁴⁰ Lásd Kner Imre – József Attilának (Gyoma, 1930. január 31.) = JAL, 363.

szerepel Hatvany Lajos méltatlan lebecsülése és Lukács György még méltatlanabb elhallgatása is. Idézem a recenzió Lukácsra vonatkozó passzusát:

Az eddigiek tökéletesen megmagyarázzák, hogy *Tormay Cécile* miért nő óriásra, miért terebélyesedik *Móricz Zsigmond* fölé; hogy miért nézik *Lukács Györgyöt* levegőnek, amikor a páratlanul zavaros, elveket még elnagyolt vonalakban sem sejtető *Németh Lászlóra* nem röstellenek sorokat pazarolni. (*Lukács György* népbiztos volt, *tehát* jeltelen semmiség az ő világszinten magasértékű esztétikai-bölcseleti munkássága.) Thomas Mann írja *Lukács Györgyről* *Die Forderung des Tages* című könyvében: »Szigoru, tiszta és büszke szellemet tisztellek és csodálok erkölceiben; kritikai művei (A lélek és a formák; A regény elmélete; stb.) kétségtelenül a legjelentősebbek közül valók amelyek csak ezen a téren *német nyelven* az utóbbi évtizedekben megszülettek.« – Mi tudjuk, hogy ezek a művek magyarul íródtak és először magyarul láttak napvilágot.⁴¹

Abban, hogy József Attila ennyire számon tartotta Lukács munkásságát, része lehetett a személyes találkozásuknak is (amelynek emléke 1930-ban még friss lehetett). De a hivatkozás rá közvetett, és nem bizonyítja az említett művek ismeretét, sőt a *tévedése* (ti. *A regény elmélete* nem jelent meg magyarul)⁴² éppen az ellenkezőjét sejteti, azt, hogy nem olvasta a szövegeket. A költő persze itt Lukács magyarsághoz tartozását kívánta hangsúlyozni.

A másik biztos pont (bár nem annyira szigorú értelemben, mint az előző), hogy a József Attila által szerkesztett *Valóság* című folyóirat egyetlen számában Laurent György álnéven megjelent Lukács-tanulmányt (Goethe világnézetéről) maga a költő fordította le. Mindezt Agárdi Danzinger Ferenc elbeszéléséből tudjuk, azzal a kiegészítéssel, hogy ő kereste ki a szöveget a *Der rote Aufbau*-ból, és hívta fel rá József Attila figyelmét.⁴³

5.

Lényegében ennyi az, amit biztosan tudunk. De a szakirodalomban fölmerült annak lehetősége is, hogy Lukács György néhány fontosabb műve hatással volt József Attilára. Bár a

⁴¹JÓZSEF Attila, *Forrás a sivatagban*. „Panorama de la Littérature Hongroise” = Uő, *Tanulmányok és cikkek. 1923–1930. Szövegek*, közzéteszi HORVÁTH Iván et al., Osiris, Budapest, 1995, 287. Kiemelések a szerzőtől. (A továbbiakban: JATC1.)

⁴² Lukács György eredetileg németül írta meg művét.

⁴³ Idézi SZABOLCSI Miklós, *Kész a leltár. József Attila élete és pályája 1930–1937*, Akadémiai, Budapest, 1998, 158. (Irodalomtörténeti Könyvtár 41.) Lásd még AGÁRDI Ferenc, *Harminc éve jelent meg. A Valóság, József Attila folyóírata*, Magyar Nemzet 1962/164., 8. p.

költő sehol sem hivatkozik név szerint Lukácsra, de ez nem zárja ki azt, hogy ismerte a szövegeket. (Több példát ismerünk arra, amikor nem tüntette fel forrásait.)

A lélek és a formák hatását illetően erősek a kétségeim, mert Lukács korai esszéiben a befogadás kérdése áll előtérben, míg a költő (ugyancsak korai) művészetfilozófiájában az alkotásé. József Attilát csak az 1930-as években kezdte el foglalkoztatni a befogadás problémája (azt követően, hogy a proletár közönség rácáfolt a hozzá fűzött reményteljes várakozására), de ekkor sem esztétikai, hanem *művészetszociológiai* nézőpontból.

Az egyetlen olyan kategória, amely a költő korai esztétikájából értelmezésre került a hatást feltételezők részéről, a „világhiány” fogalma az interpretáció során erős *metaforizáláson* esik át, kiszakítva az eredeti kontextusából.⁴⁴ A világhiány ugyanis József Attila művészetfilozófiai rendszerében nem valamifajta kényszerű és leküzdendő megfosztottságot jelent, hanem a szemléletünk eredendő korlátoltságából következő *adottságot*, amely *szükségessé teszi* a műalkotás világpótló-világteremtő funkcióját.⁴⁵

Jóval bonyolultabb és érdekesebb kérdés a *Történelem és osztálytudat* feltételezett hatása. Nemcsak Szívós Mihály gondolja ezt, hanem Bókay Antal, Sziklai László és mások is, sőt a Bókay által kimutatott fogalmi és értelmezésbeli egyezések⁴⁶ hitelre találtak Szabolcsi Miklósnál és N. Horváth Bélánál. Velük szemben egyedül Tverdota György képviseli azt az álláspontot, hogy József Attila „verseiben, értekező prózájában és levelezésében a legkisebb nyomát sem találjuk olyan gondolatoknak, amelyek eredete Lukács könyvében megtalálható lenne”.⁴⁷ Annyit azonban ő is megenged, hogy bár nem áll fenn közvetlen hatás, de találhatók párhuzamos gondolatok kettejük szövegeiben, például a *dialektika* és az *osztálytudat* fogalmának az értelmezésében.

Kézenfekvő az átvétel vagy a párhuzam kérdését annak alapján eldönteni, hogy a kimutatott gondolati egyezések *kizárólag* Lukács könyvéhez köthetők-e, vagy sem.⁴⁸ A *Történelem és osztálytudat* bírálja Engels dialektikafelfogását, amiért „Hegel hamis példáját követve a természet megismerésére is kiterjeszti a dialektikus módszert”.⁴⁹ Ez megfelelt az 1920-as évek néhány kiemelkedő nyugat-európai marxista gondolkodója (Korsch, Lukács, Gramsci) radikálisan *aktivista* ismeretelméleti álláspontjának. Ők a – történelem által éppen

⁴⁴ Vö. Szívós Mihály, *JAB*, 135–136.

⁴⁵ Lásd JÓZSEF Attila, *Ihlet és nemzet* = JATC1, 124–127.

⁴⁶ Lásd BÓKAY Antal, *Egyén, haza és emberiség József Attila kései költészetében*, ItK 1980/5–6, 591–603.

⁴⁷ TVERDOTA György, *Öntudat*, *Literatura* 2017/1–2, 84.

⁴⁸ Korábban magam is ezt az álláspontot képviseltem.

⁴⁹ LUKÁCS György, *Történelem és osztálytudat*, szerk. VAJDA Mihály, Magvető, Budapest, 1971, 215. (Lukács György Összes Művei) Figyelemre méltó, hogy Lukács mindössze egy lábjegyzetet szán az Engelsszel folytatott polémiaának.

igazolást nyert orosz – proletárforradalom elméleti képviselőjeként, azaz a „gyakorlat” filozófiájaként fogták fel a marxi koncepciót, és ezzel nemcsak a II. Internacionálé teoretikusainak felfogásával mentek szembe, hanem a sztálini Szovjetunióban a húszas-harmincas években uralkodóvá váló doktrínával is.

József Attila *A művészet kérdése és a proletárság* című, töredékben maradt írásában (amelynek keletkezési időpontját egyelőre nem sikerült kielégítően tisztázni) hasonlóképpen ellentmond az ortodox álláspontnak, és egyúttal mindannak, amit korábban (1930 és 1933 között) ő maga is a dialektikáról írt, amikor még *objektív* (az univerzumra vonatkozó) mozgástörvénynek tekintette. E tanulmányában *szubjektivizálja* a fogalmat, immár csupán *ismeretelméleti* érvényt tulajdonít neki, és szembeállítja a történetiség fogalmával:

Dialektikán tehát nem a világfolyamat benső elvi kényszerét értem, hanem ellenkezőleg, a gondolkodásnak azt az elvét, amely a valóság megismerését a valóság folyamatos, történeti leolvasásából származtatja. Ezért helyesebbnek is tartom a proletárság bölceletét nem dialektikus, hanem történelmi materializmusnak neveznünk. [...] a világot nem mondhatjuk dialektikusnak, hanem történetinek kell mondanunk. A logika dialektikus, a valóság történeti. Mint valóságos lény, nem dialektikus, hanem történeti vagyok és csak mint elvont, logikai lény vagyok dialektikus. Történetet csinálok, dialektikát megértek.⁵⁰

Lehetséges, hogy az itt kifejtett elképzelést József Attila átvette valahonnan, de az sem zárható ki, hogy *a saját feje szerint járt el* (végül is ez nem állt távol saját művészetfilozófiája *aktivista* megismerésmódeljétől). Problémafelvetése és terminológiája azonban meglehetősen különbözik a *Történelem és osztálytudatban* olvashatótól.

A művészet kérdése és a proletárság más tekintetben is „rebellis” álláspontot képvisel: bevonja gondolatmenetébe Freud „dialektikus”-nak felfogott ösztönelméletét, és állást foglal az ortodox marxizmus szigorú oksági doktrínájával szemben, amikor a tudományfilozófus Émile Boutroux-ra (Bergson és Durkheim mesterére) hivatkozva kétségbe vonja a determinizmus (pozitivista) egyetemes érvényességét.⁵¹ Annak is lehet valamelyest jelentőséget tulajdonítani, hogy e tanulmánytöredékének indeterminista elképzelése és

⁵⁰JÓZSEF Attila, *A művészet kérdése és a proletárság* = Uő, *Összes tanulmánya és cikke 1930–1937. Kritikai kiadás*, I., szerk. TVERDOTA György, VERES András, s. a. r. SÁRKÖZI Éva, József Attila Társaság – L’Harmattan, Budapest, 2018, 697–698. (A továbbiakban: JAKK.)

⁵¹Uo., 697.

ösztönelméleti tájékozódása máshol is megjelenik József Attila életművében, míg a dialektika leszűkítése *egyedül* itt merül fel.⁵²

6.

Láthattuk, József Attila esetében valószínűsíthető, hogy személyes találkozásuk nyomot hagyott benne, ellenben Lukács Györgyöt és Balázs Bélát illetően bizonyítani lehet ennek ellenkezőjét.

Öt évvel megismerkedésük után, 1931-ben jelent meg a moszkvai kommunista emigráció hírhedtté vált platformtervezete, amely azt állította Kassákkal kapcsolatban, hogy a „szociálfasizmus”, József Attiláról pedig azt, hogy „a fasizmus táborában keresi a kivezető utat”.⁵³ Lukács elsőként szólt hozzá a platformtervezethez, és bár dilettáns munkának tartotta, eszébe sem jutott helyreigazítani Kassák vagy József Attila megítélésében. Sőt magától értetődőként példálózott ő is „Kassák szociálfasizmusával”,⁵⁴ mint ahogy a nyelve és a stílusa sem különbözik igazán a platformtervezetétől. (Jellemző, hogy József Attila – amikor válaszolni próbált az őt ért támadásra – nem érti a moszkvai szóhasználatot, és kifogásolja a „szociálfasiszta” elnevezést.)⁵⁵

Más kérdés, hogy Lukácsot nem annyira a kortárs irodalom érdekli, mint inkább a 19. századtól örökölt magyarországi hagyomány. Az 1867 utáni időszakot folyamatos hanyatlásnak fogja fel, úgy véli, hogy a polgárság jövátéhetetlen kompromisszumot kötött a

⁵² Hasonlóképp különleges a „tükrözés” metaforájának előfordulása a költő életművében. József Attila egyetlen helyen él vele, a Moszkvai Proletárirók Szövetsége platformtervezetére írt válaszában (1931-ben). A nem sokkal korábban alkotásközpontú esztétikát létrehozó József Attila számára nyilvánvaló módon idegen volt a tükrözélmélet; erről árulkodik az is, hogy mennyire körmönfontan (ha tetszik, túlbonyolítva) értelmezi a fogalmat: „Az irodalom csak visszatükröződés, az osztályharc gyűjtő visszatükröződése, amely visszahat, de csak úgy, ahogy a kirakat tükörfalai visszaverik a középpontban égő lámpa fényét, közben összegyűjtve a fény szétszóródó erősségét, fölfokozván a ragyogást és megvilágítván a tárgyakat ott is, ahol a visszavert sugár nélkül a lámpa fénye mellett is árnyékban maradtak volna” – JÓZSEF Attila, [A magyar proletárirodalom platformtervezete] lásd JAKK,451. (Kiemelés a szerzőtől.)

⁵³ A moszkvai platformtervezet szövegét közli Szabolcsi Miklós, a *Jegyzetek és dokumentumok* című fejezetben: lásd JÓZSEF Attila, *Összes művei*, III.,s. a. r. SZABOLCSI Miklós, Akadémiai, Budapest, 1958, 438.

⁵⁴ LUKÁCS György, *A régebbi magyar irodalomhoz való viszonyunk. Hozzászólás = Uő, Esztétikai írások 1930–1945*, szerk., előszó és jegyz. SZIKLAI László, Kossuth, Budapest, 1982, 602.

⁵⁵ „A tervezet – hangsúlyozom, hogy ez év április 8-án fogadta el a *Moszkvai Proletárirók Magyar csoportja* – fasiszta diktatúrától, sőt annak a válságáról beszél. Más oldalán azonban a lap szociálfasizmust említ. Politikai tájékoztatlanságra vall ez az ellenmondás, hiszen a szociálfasizmus szavaiban szocialista, tetteiben fasiszta, látszatra pedig demokratikus, tehát leplező, míg a fasiszta diktatura úgy szavaiban, mint tetteiben fasiszta és látszatra is diktatórikus, tehát önmagát leleplező. Ez a kettő egy történelmi helyzetben elméletileg sem fér meg. Hogyan higgyen a szociálfasizmusról való szóban az, aki előtt ilyen ragyogóan tisztázzák e fogalmat »proletárirók«?” – Lásd JAKK,455.

feudális hatalommal, az irodalom pedig csupán ennek apologetikáját adja (az egyetlen Ady kivételével). Lukács György kérlelhetetlen konklúziója szerint „a 67 utáni magyar irodalomban *nincs* klasszikus író, akitől proletárírónak tanulnia lehetne”.⁵⁶

Balázs Béla is megfélekedezett József Attiláról, és erre csak a költő halálát követően támadt kultusz döböntette rá. Moszkvában a következőt jegyezte fel naplójába 1938. november 7-én:

József Attila! Nagy magyar költő. És sorsa szörnyűségében, nyomorának, szenvedésének rettenetességében is nagy élet. [...] És a kórusfelhördülés erre a halálra egy generáció kétségbeesésének szörnyű kórusa. [...] Hogy zuhant a tengerbe és felhőkig csapott a hulláma. [...] Ma láttam meg a Szép Szó néhány számából, amelyet Lányi Sarolta hozott ki nekem [...] Húsz évig élt és dolgozott egy nagy magyar költő, akiről én nem is tudtam, holott személyesen diákkorában ismertem. Lesznai Anna mutatta be Bécsben és az akkori versei még jelentéktelenek [?!] voltak.⁵⁷

Meglepő, hogy utólag ennyire leértékelte az általa kiadásra javasolt verseket.

A kultusz híre tehát utat talált Moszkvába, föltehetően Lukácsot is elérte. De a háború zavaros éveiben nem volt módja kellőképpen tájékozódni (és talán a háborút közvetlenül követő időszakban sem). Ezzel magyarázom, hogy 1940-ben úgy hadakozott a *Szép Szó* ellen, hogy nem tudott József Attila szerepéről a lap alapításában. Amikor Ignotus Pál 1945 novemberében írt levelében szóvá tette ezt, Lukács azzal védekezett, hogy az ő kritikája csupán a lap néhány kései (1938-as és 1939-es) számára vonatkozott.⁵⁸

Az is árulkodó, hogy az 1946-ban írt *Irodalom és demokrácia* című tanulmányában, ahol a népi demokrácia fölényét próbálta propagálni a polgári, „formális” demokráciával szemben, József Attila korai kötetének címadó versét, a *Nem én kiáltok*at hozta fel pozitív példaként a szubjektivizmuson való túlemelkedésre.⁵⁹ Szabolcsi Miklós joggal feltételezi azt, hogy a kötetet még Bécsben kaphatta a költőtől.⁶⁰

Lukács György pártfeladatként vállalta, hogy 1945. december 2-án a kommunista párt képviselőjében, Horváth Márton társaságában előadást tartson József Attiláról. Minthogy nem

⁵⁶LUKÁCS György, *A régebbi magyar irodalomhoz...*, 602. (Kiemelés a szerzőtől.)

⁵⁷Balázs Béla *kiadatlan naplójából* = *KJA*, II., 1191–1192.

⁵⁸Mindhárom szöveg megtalálható: *József Attila és a Szép Szó*, szerk. HEGYI Béla és TARJÁN Magda, Lapkiadó Vállalat, Budapest, 1987, 99–134.

⁵⁹Vö. LUKÁCS György, *Irodalom és demokrácia* = Uő, *Magyar irodalom – magyar kultúra, Válogatott tanulmányok*, szerk. és vál. FEHÉR Ferenc, KENYERES Zoltán, Gondolat, Budapest, 1970, 331–332. (A továbbiakban: *MIMK*.) Az *Irodalom és demokrácia* egyúttal kötetcíme lett a cikkeiből 1947-ben kiadott válogatásnak.

⁶⁰SZABOLCSI Miklós, *ÉF*, 467.

ismerte kellőképpen költészetét, tulajdonképpen másról beszélt az előadásában. Jószerével csak az *Ars poeticából* idézett, amelyet igyekezett Petőfi és főként Ady művészi hitvallásainak folytatásaként feltüntetni.⁶¹ Valójában a Szovjetunióból hazatérve (ahogy Révai József, a kommunista párt kultúrpolitikájának másik hivatalos véleményformálója is) idegenkedett a költőtől, mert tudott arról, hogy élete utolsó éveiben elpártolt a kommunistáktól.⁶² Itthon azonban, József Attila rendkívüli népszerűségét látva, ők is ki akarták használni az ebben rejlő lehetőséget.

Lukács nem kis leleménnyel úgy oldotta meg a mozgalom felől nézve renitens költő rehabilitálását, hogy *nagyobb szabadságfokot* engedélyezett neki, bevetve elhíresült partizánmetaforáját: „a pártköltő sohase vezér vagy sorkatona, hanem mindig partizán”.⁶³ Figyelemre méltó és meggondolandó, hogy később sem foglalkozott behatóan József Attilával, szemben Adyval, akire ismételten hivatkozott – nemcsak azért, mert kortársa volt, és jóval mélyebben ismerte, hanem azért is, mert a szó szoros értelmében életre szóló megvilágító élményt jelentett számára.⁶⁴

7.

Végül csupán utalnék arra, hogy József Attila értekező életművének 1958-as, Szabolcsi Miklós-féle kritikai kiadását követően művészetfilozófiai írásait párhuzamba állították Lukács György esztétikai nézeteivel. Bori Imre a nem sokkal előtte megjelent, könyvterjedelmű

⁶¹LUKÁCS György, *Pártköltészet*, lásd *MIMK*, 299–302. Lukács írása tele van aktualizáló utalásokkal, gondosan ügyel arra, hogy egyaránt lesújtson az „urbánus” Márai Sándorra és a „népi” Németh Lászlóra.

⁶²Vö. STANDEISKY Éva, *A Magyar Kommunista Párt irodalompolitikája 1944–1948*, Kossuth, Budapest, 1987, 41.

⁶³LUKÁCS György, *MIMK*, 304.

⁶⁴Szívós Mihály szerencsétlen megállapításai közé tartozik az is, hogy József Attila és Lukács György „Adyhoz való viszonya és értékelése nagyon hasonló volt” (*JALGY*, 230). Valójában mindkettejük pozíciója jelentősen változott az idők folyamán. Lukács utóbb úgy hitte, hogy már 1910-ben Ady forradalmiságát méltatta, holott korai cikkében éppen ellenkezőleg vélekedett, félreértésnek, leszűkítésnek tartotta, hogy Adynak csak ezt az egyik oldalát ünneplik. – Vö. VERES András, „Szeretném, ha szeretnének” *Az Ady-kultusz jelentése és jelentősége* = „Komp-ország megindult dühösen Kelet felé újra”. *Ady magyarsága és modernsége. Cikkek, versek, esszék, tanulmányok*, szerk. AGÁRDI Péter, Napvilág, Budapest, 2014, 78–79. Lukács mindvégig kitarított Ady preferálása mellett, és úgy gondolta, hogy az ő világnézeti fejlődésében Adynak kitüntetett szerepe volt. József Attila 1929-ben az Ady-revizio körüli vitában Ady mellett foglalt állást, mint ahogy 1930 elején Babits ellen. 1935-ben viszont – *Az európai irodalom történetéről* szóló recenziójában – már Babitsot nyilvánítja igazi lírikusnak, és szemben korábbi pamfletjével, ahol Babitsot bírálta erőltetett, elavult szimbolizmusáért, itt már Adyt marasztalja el az áttételes (ezért kevésbé költői, mesterkéltsé) szimbolikus nyelvhasználata miatt. Vö. JÓZSEF Attila, [*Rendkívül érdekes regényt*] lásd JAKK, 955–956.

Különosság tanulmány⁶⁵ (Lukács kései esztétikája egyik alapkategóriájának monografikus feldolgozásával) rokonította.⁶⁶ A hatvanas évek derekán vitát váltott ki Forgács László könyve, amely elsőként vállalkozott a költő értekező életművének művészetfilozófiai felmérésére.⁶⁷ Forgács munkája leplezetlenül elfogult és ideologikus. Egyik szembetűnően neuralgikus eleme az általa revizionistának tartott Lukács György elleni hadakozás. Gyertyán Ervin joggal ironizált Forgács beállítottsága fölött:

Forgács vesszőparipája, ősellensége, [...] minden vitapartnerre közül kétségtelenül Lukács György. Elsősorban az ő teoretikus ellenfelévé kívánja felnöveszteni József Attilát, akinek elméleti teljesítménye – Forgács szerint – mindenekelőtt abban állott, hogy [...] mindig és mindenben túlhaladja Lukácsot. [...] minden tárgyilagos elemzés csak ellene mondhat annak, hogy a mai terminológiánk értelmében, József Attilát, teoretikus működésének egésze – s nem egyes korszakai, részletei – alapján balra helyezjük Lukácstól, és zseniális villanásai, nagyszerű és mély meglátásai ellenére, súlyában, jelentőségében – mint gondolkodót, teoretikus, vagy akárcsak esztétát – följ[e] emeljük.⁶⁸

1964-ben írta, de magyarul csak 2004-ben jelent meg az 1956-ban emigrált Lukács-tanítvány, Mészáros István könyve József Attiláról.⁶⁹ A költői nyelvben rejlő ellentétes értékgesztusok problémája során szembesíti egymással Lukács György és József Attila felfogását.⁷⁰ Úgy látja, hogy az utóbbi az *Irodalom és szocializmus* című cikkében sokrétűbben értelmezi a költői nyelv jelentésrétegeit, mint Lukács, mivel úgy gondolja: az irodalmat eleve kötik anyagának, a nyelvnek a törvényei, és másfajta adottságokkal rendelkeznek a különböző

⁶⁵LUKÁCS György, *A különosság mint esztétikai kategória*, Akadémiai, Budapest, 1957.

⁶⁶ A párhuzam alapja József Attila és Lukács György hegeliánus marxizmusa. Bori sajnálkozik azon, hogy Lukács nem vette figyelembe a költő eredményeit. – Vö. BORI Imre, *József Attila költészete*, Forum, Ujvidék, 2005, 178, illetve 193. Bori Imre 1959-ben írt, de csak 2005-ben, posztumusz megjelent József Attila-könyve melléktermékeként készült két tanulmányát publikálta a *Híd* 1960-as évfolyamában, így álláspontja már akkor ismertté vált. Elsőként ő ismerte fel az értekező József Attila jelentőségét: „Most, hogy megjelentek prózai dolgozatai, azt kell megállapítanunk, hogy érthetetlen módon merültek feledésbe ezek az írások, mert nemcsak a költő jobb megértését segítik elő, hanem még jobban kidomborítják a filozofáló, a gondolkodó költő amúgy is markáns arcélét, és azt a sejtett igazságot példázzák, hogy József Attila nemcsak nagy és eredeti költő volt, hanem ízig-vérig marxista is, eredeti gondolkodó, aki olyan korban hirdette a marxista gondolkodás eleven és alkotó valóságát, dogmamentességét, amikor az legtöbb művelőjénél dogmává kezd merevedni” – BORI Imre, *József Attila tanulmányai*, Híd 1960/9., 686.

⁶⁷FORGÁCS László, *József Attila esztétikája*, Magvető, Budapest, 1965. (Elvek és Utak)

⁶⁸GYERTYÁN Ervin, „Csokoládé fokhagymával” *Megjegyzések Forgács László József Attila esztétikája című könyvéhez* (1966) = UŐ, „Tisztán meglátni csúcsainkat”. *Tanulmányok József Attiláról*, Kossuth, Budapest, 1985, 51–52. Míg Forgács erős kritikával fogadta Lukács György munkásságát, amely szerinte nem része az autentikus marxista irodalomnak, addig Gyertyán szemében vitán felül állt Lukács György marxista teljesítménye. A Lukács 1956-os politikai szereplését követő elítélése éppen ekkor, a hatvanas évek derekán veszítette el aktualitását.

⁶⁹MÉSZÁROS István, *József Attila és a modern művészet*, ford. CSALA Károly, Argumentum – Lukács Archívum, Budapest, 2004.(Alternatívák)

⁷⁰Uo., 203–208.

nemzeti nyelvek, amit még tovább differenciál az osztályok és rétegek megosztottsága. „Ebből következik – írja Mészáros –, hogy nem lehet közvetlenül egyetemes hatókörű irodalomról beszélni, [...] ellenben tág körhöz lehet szólni, de csakis a konkrét különösség adekvát integrálásával.”⁷¹

A hatvanas-hetvenes évek fordulóján különösen kedvező megítélést kaptak a költő művészetbölcseleti szövegei, amelyekről sokan vélték úgy, hogy József Attila egy koherens marxista esztétika megteremtésére tett kísérletet, amely nem a tükrözést, hanem az alkotást emeli középpontba, következésképp *alternatívát kínál* a marxizmus nevében fellépő mechanikus-vulgáris felfogásokkal szemben. E benyomást tovább erősítették az *Esztétikai töredékek* néven ismert szövegek feltűnő egyezései-párhuzamai a költő illegális kommunista párttagként megtartott, következésképp eleve marxistának tudott előadásával, az *Irodalom és szocializmussal*.⁷² Akkor nem akármilyen tétje volt ennek, mivel az irodalmi kánon radikális átrendezése folyt éppen, és József Attila tekintélye hivatkozási alapul szolgált az avantgárd, illetve az irodalmi modernség elfogadtatásában. Nyilvánvaló, hogy ebben az összefüggésben a költő álláspontja ellentétbe került az avantgárdellenes Lukácséval, aki kései esztétikájában sem adta fel a művészet valóságfüggő létezmódjának „realista” elvét.

⁷¹Uo., 206–207. Itt eltekintek Mészáros István interpretációjának értelmezésétől. Egyúttal köszönettel tartozom Tverdota Györgynek, aki felhívta figyelmemet Mészáros könyvére, és értékes tanácsaival segítette tanulmányom elkészítését.

⁷²Utóbb Tverdota György bebizonyította, hogy József Attila művészetfilozófiai alapvetése valójában ifjúkori próbálkozás, és nyoma sincs benne marxista orientációnak. – Lásd TVERDOTA György, *Mi a tétje az időrendnek József Attila gondolkodástörténetében?* Új Írás, 1985/4–5., 17–27.